

NADČASOVOSŤ ANTISEMITIZMU V SÚČASNEJ SLOVENSKEJ LITERATÚRE

MONIKA ADAMICKÁ

ADAMICKÁ, Monika: The Timelessness of Antisemitism in Slovak Memoirs and Fiction, 2022, Vol. 4, Issue 2, pp. 44 – 52. DOI: 10.17846/CEV.2022.04.2.44-52.

ABSTRACT: The study discusses selected works of contemporary Slovak literature, in which the authors capture antisemitic sentiments and their manifestations in society. It is based on works of fiction by authors of non-Jewish origin, as well as memoirs by Jewish authors who survived the machinery of mass extermination of the Jewish minority, most of whom, due to the political conditions of the former regime, were only able to publish their works after the coup in 1989. By analysing selected works of Slovak provenance with the themes of the World War II and the Holocaust, it is possible to detect the ideas of persistent antisemitism in society in an overt or hidden form, or in the secondary meaning of the text, and precisely the timelessness of xenophobic attitudes towards “the others” is one of the most frequently recurring motifs.

KEYWORDS: Antisemitism. Jews. Contemporary Slovak literature. Memoir literature.

Tematika holokaustu sa do literatúry dostáva už počas druhej svetovej vojny. „Okrem denníkov a iných svedectiev (ego-dokumentov) vzniklo v getách, koncentračných táboroch a úkrytoch množstvo básní, úvah a poviedok“ (Handbook 2021, 18, preklad M. A.).¹ Vychádzajúc z klérofašistickej politiky slovenského štátu, deportácií slovenských Židov a postáv arizátorov z radov slovenských občanov, dominantnými témami slovenskej literatúry o holokauste sú práve spomenuté skutočnosti. Jedno z najznámejších diel slovenskej povojnovej literatúry *Obchod na Korze* od Ladislava Grosmana, ktorého filmová adaptácia bola ocenená Oscarom, spracúva ekonomickú podstatu antisemitizmu a vykresľuje dva protipólne postoje slovenskej spoločnosti k samotnej arizácii. Práve postava Tona Brtka narušá archetyp Slováka, ktorý sa prostredníctvom arizácie snaží dostať k židovskému majetku, a preto v literárnej predlohe ako aj vo filme obeťou „nie je len Židovka Lautmannová, ale i Slovák Tóno Brtko, ktorý sa nedokáže stotožniť s úlohou arizátora“ (Timko 2021, 135). Tematika arizácie sa stala hlavnou témou aj románu *Doktor Mráz* autorky súčasnej slovenskej literatúry Denisy Fulmekovej.

V slovenskej literatúre povojnového obdobia s tematikou šoa je jedným z najčastejšie sa opakujúcich motívov nadčasovosť antisemitizmu. Podľa viacerých autorov, či už židovského, alebo nežidovského pôvodu, xenofóbne postoje voči Židom nevymizli skončením platnosti rasových zákonov, ale majú svoje pokračovanie aj v období prvých povojnových rokov, v období budovania socializmu, ale aj po prevrate v roku 1989, resp. pretrvávajú dodnes.

Analýzou vybraných diel slovenskej proveniencie s tematikou druhej svetovej vojny a holokaustu možno detegovať idey pretrvávajúceho antisemitizmu v spoločnosti v zjavnej alebo skrytej podobe. Pri tlmočení týchto myšlienok do literárnych diel, či už beletristických alebo memoárových, bol rozhodujúci rok vydania diela. V období socializmu bola tematika židovstva v literatúre tabuizovaná, resp. mohla byť spracovaná len na základe povolených metód písania. Napriek tomu sa autorom podarilo zachytiť nadčasovosť antisemitizmu v alúziách medzi minulosťou a prítomnosťou, resp. v druhotnom význame textu. Tieto diela sú dôkazom nenávisťi voči Židom v povojnovom totalitnom zriadení, teda v období, keď bola jedna totalita (fašistická) vystriedaná druhou (socialistickou).

¹ “Apart from diaries and other testimonies (ego-documents), many poems, reflections, and short stories were written in ghettos, concentration camps, and hiding places.”

MEMOÁROVÁ LITERATÚRA PREŽIVŠÍCH

Nadčasovosť holokaustu je často sa opakujúcim motívom v memoárovej literatúre autorov židovského pôvodu. Pre pamäte z pera preživších šoa sa používa aj pojem koncentračnícka alebo lágrová literatúra, pričom ide o typ memoárovej literatúry, ktorá vznikla za múrmi koncentračných táborov. Na pamäte spísané po vojne sa potom vzťahuje označenie memoárová literatúra. Toto delenie je však do istej miery sporné s ohľadom na fakt, že pre internantov by bolo prinajmenšom nebezpečné, ak by si svoje spomienky a dojmy uchovávali v táboroch v písomnej podobe (Galambošová 2020, 40). To však neznamená, že uchovávanie spomienok bolo nemožné. Priamo v tábore Terezín, ktorý je akýmsi topografickým symbolom českého holokaustu, vznikla napríklad divadelná hra českého autora Karla Švenka *Poslední cyklista*, román Otta Weissa *I viděl Bůh, že je to špatné* (Handbook 2021, 18). Naviac, samotný pojem memoárová literatúra je termín príliš všeobecný a práve pojem koncentračnícka literatúra vymedzuje tematické zaradenie diel preživších šoa do konkrétnej podkategórie memoárov. Z uvedeného vyplýva, že koncentračnícka literatúra ako subžáner memoárovej literatúry by mohla slúžiť na presnejšie vymedzenie diel, ktoré popisujú tragédiu holokaustu z pohľadu autorov preživších mašinériu masového vyvražďovania židovskej minority bez ohľadu na to, či konkrétne dielo vzniklo priamo počas internovania autora, alebo bolo spísané v neskoršom období, keď mohol autor o prežitých hrôzach písať slobodne. Pritom treba brať do úvahy fakt, že mnohé diela židovských autorov mohli byť z ideologických dôvodov vydané až po roku 1989.

Bez ohľadu na to, či diela autorov židovského pôvodu zaradíme medzi memoárovú literatúru alebo koncentračnícku, faktom je, že sú svedectvom o antisemitizme, ktorý mal svoje vygradovanie v koncentračných táboroch, a zároveň poukazujú na pretrvávajúce xenofóbne tendencie v slovenskej spoločnosti v povojnovom období. Tento chronologický presah je v románe Hely Volanskej explicitnou zložkou narácie – na základe opisu udalostí, skúseností autorky a jej spomienok, ktoré sú súčasťou deja. Exemplifikáciu tohto motívu môžeme nájsť napr. pri opise udalosti udeľovania ocenení partizánom:

„Podplukovník Limbor. Prečítal prejav a potom volal k sebe tých, čo dostanú vyznamenania. Moje meno nevyslovil.

Gábriš zvolal: A naša komisárka?

Na tejto našej prvej slávnosti nebudeme verejne dekorovať Židov“ (Volanská 2009, 194).

U Volanskej je prítomnosť antisemitizmu deklarovaná priamo na príkladoch z jej života. Počas druhej svetovej vojny bola z rasových dôvodov internovaná v tábore v Novákoch, ale po vypuknutí Slovenského národného povstania sa pridala k povstalcovi. V románoch Mancy Schwalbovej a Rudolfa Vrba sú idey antisemitizmu súčasťou reflexívnych častí v úvode, resp. v závere knihy. Manca Schwalbová v Predslove ku knihe *Vyhasnuté oči* zdôvodňuje vydanie diela o Osvienčime práve opätovným prebúdzaním nacionalistických hnutí v Európe. Za dôvod obnovovania týchto hnutí považuje snahy o zjednotenie Európy a zároveň vyzýva k potlačeniu prvotných xenofóbnych prejavov: „Proti nim treba bojovať hneď od začiatku, aby už nikdy nemohlo dôjsť k druhému Osvienčimu“ (Schwalbová 2011, 7 – 8). Ako výzva k zastaveniu šírenia antisemitických ideí vyznievajú aj slová Rudolfa Vrba v diele *Nemôžem zabudnúť. Utiekol som z Osvienčimu*. Hoci kniha vyšla vo Veľkej Británii v roku 1963, slovenský preklad sa dostal na knižné pulty až v roku 2017. V čase svojho vzniku by však v Československu nemohla byť publikovaná z dôvodu autorovej emigrácie do Izraela v roku 1958, neskôr do Veľkej Británie v roku 1960. V Epilógu Vrba píše: „Urobme všetko pre to, aby ich metódy už nikdy nikto neopakoval, aby už príslušníci akéhokoľvek národa nikdy tak obľudne neponižovali iné ľudské bytosti“ (Vrba – Bestic 2015, 339). Pritom

xenofóbiu generalizuje, nevzťahuje prejavy nenávisti len na Židov, ale na príslušníkov národov, ktorí sú z nášho pohľadu iní.

Alexander Bachnár, ktorého životný príbeh zachytila aj Ivana Havranová v knihe rozhovorov *Odvlečení*, vydal svoje pamäte na sklonku života v roku 2019 pod názvom *Mojich 100 rokov* (Bachnár zomrel v novembri toho istého roku vo veku sto rokov). Antisemitizmus a jeho presah do súčasnosti explanuje na základe výroku: „*Ešte nás čaká dlhá cesta, aby společnost dozrela*“ (Bachnár 2019, 209). Z povojnového obdobia spomína veľký pogrom v Topolčanoch, ktorý sa odohral v septembri 1945 a bol namierený proti židovskému lekárovi. Znamenal koniec ilúzie slobodnej a voči minoritám tolerantnej spoločnosti: „*Žili sme v tom, že teraz nadchádza doba, že budeme všetci nielen slobodní, ale že bude prevládať tolerancia, zmierlivosť, že prestanú všelijaké antisemitské, xenofóbne prejavy*“ (ibid., 141). Prenasledovanie alebo skôr negatívny vzťah k minoritám sa pritom spája s nedostatkom demokracie v štáte. V jeho knihe je explicitná narážka na povojnové totalitné zriadenie, v ktorom boli porušované základné princípy demokracie vo vzťahu k národnostným menšinám, ale zároveň aj alúzia na súčasnú spoločnosť s gradujúcimi prejavmi antisemitizmu a xenofóbie najmä vo vzťahu k rómskej menšine. Pretože: „*aký je tvoj postoj k tejto takzvanej problematike národnostných menšín vrátane Židov a Rómov, taký je tvoj postoj k demokracii*“ (ibid., 207). Bachnár týmto tvrdením a vzhľadom na xenofóbne prejavy v slovenskej spoločnosti implicitne neguje demokratické zriadenie Slovenska.

Na myšlienkach o príčinách a dôsledkoch antisemitizmu je postavená kniha esejí od Juraja Špitza *Svitá, až keď je celkom tma*, ktorá vyšla až v roku 1996, teda rok po autorovej smrti. Jednu z úvodných kapitol začína úryvkom z rozhovoru medzi Vladimírom Rabim (právník, autor judaistických diel) a Yvesom Mamounom (redaktor časopisu *Libération*):

„– Veríte v návrat antisemitizmu?

– Verím. Vždy som veril. Nazdávam sa, že antisemitizmus predstavuje v čase a priestore permanentný jav... vracajúci sa v tridsaťročných cykloch, zasahujúci každú generáciu... Skúsenosť potvrdzuje toto pozorovanie... Je napísané: V každom pokolení zjaví sa tyran, ktorý nás bude chcieť vykynožiť, ale Najsvätejší, nech je pochválené jeho meno...“ (Špitzer 1996, 13).

Život Juraja Špitza bol vo veľkej miere poznačený antisemitizmom, či už fašistickým alebo socialistickým – vo všeobecnosti totalitným, pretože „*antisemiti nemajú radi mňa, ja nemám rád antisemitov*“ (ibid., 19). Holokaust počas druhej svetovej vojny nepovažuje za ukončenie antisemitizmu, naopak, opierajúc sa o dielo H. Arendtovej hovorí o ňom ako o prvom dejstve „*možností, aké pre masové vykynožovanie poskytuje skúsenosť holokaustu*“ (ibid., 60). Následne spája fašistický holokaust so socialistickým, pretože obe formy vlády a zločiny, ktorých sa dopustili, súvisia s totalitným uplatňovaním moci: „*Osvienčim a Gulag sú viditeľnými výčnelkami neviditeľných nádob v hĺbinách*“ (ibid., 60). Pritom najväčší problém vidí v tom, že „*štát, ktorého úlohou je chrániť svojich občanov, stane sa nástrojom ich záhuby*“ (ibid., 71).

Špitzer zároveň upozorňuje na nebezpečenstvo relativizovania či spochybňovania minulosti, na opätovné šírenie antisemitských postojov v spoločnosti v 90. rokoch – vzhľadom na to, že Špitzer zomrel v roku 1995, jeho slová vyznievajú ako predpoveď gradovania rasovej neznášanlivosti voči niektorým minoritám na Slovensku, ktoré v ostatnej dobe nabierajú na sile a šíria sa verejne aj prostredníctvom internetu a sociálnych sietí. Vo svojej knihe ďalej píše: „*Aj cintoríny s rozváľanými a zhanobenými pomníkmi sú na okraji miest a patria minulosti, a predsa akoby mali magickú silu a ohrozovali živých*“ (ibid., 149). Špitzerove slová sú síce reakciou na zlý stav židovských cintorínov, ale znovu s ohľadom na súčasné dianie v spoločnosti môžu vyznievať až vizionársky. Napr. koncom roka 2019 sa objavili správy o židovských cintorínoch v Námestove a Rajci,

ktoré boli zničené vandalmi.² Výsledkom autorových úvah je idea o zodpovednosti nasledujúcich generácií v otázke šírenia xenofóbnych predsudkov a ich dôsledkov prevzatá od nemeckého spolkového prezidenta R. Weizsäckera, ktorú predniesol v roku 1985 v deň výročia skončenia vojny pred spolkovým snemom: „*Mladí nie sú zodpovední za to, čo sa vtedy stalo, ale sú zodpovední za to, ako sa budú dejiny vyvíjať*“ (ibid., 27 – 28).

ANTISEMITIZMUS V POÉZII A V BELETRII

Kým po roku 1989 mohli autori otvorene písať o antisemitizme v socialistickej spoločnosti, resp. v spoločnosti súčasnej, pred prevratom bola situácia iná. Tematika židovstva bola do istej miery tabuizovaná, resp. mohla byť spracovaná len na základe dovolených metód písania. Neznamená to, že by sa holokaust do literatúry nedostal vôbec. V období krátko po skončení druhej svetovej vojny vyšli viaceré emblematické diela slovenskej literatúry o šoa ako napríklad román Rudolfa Jašíka *Námestie svätej Alžbety*, diela Ladislava Grosmana *Obchod na Korze*, *Nevesta* či *Z pekla štěstí*, ale aj autobiografický román *Čo Dante nevidel* Jozefa Lánika (vlastným menom Alfred Wetzler). Uvedené diela sa explicitne zameriavajú na antisemitizmus vojnového slovenského štátu bez zjavných narážok na xenofóbiu povojnovej spoločnosti. Napriek cenzúre sa však niektorým autorom podarilo do svojich diel pretaviť idey socialistického antisionizmu, ktoré metaforicky preniesli do druhotného významu textu. Typickým príkladom je román Ladislava Mňačka *Smrť sa volá Engelchen*. Mňačko mal aj kvôli židovskému pôvodu svojej manželky k Židom blízky vzťah a až do normalizácie v 70. rokoch sa mu podarilo trikrát navštíviť Izrael. Ako novinár socialistického Československa tam bol v čase vyhlásenia štátu 14. mája 1948, aby „prispel k budovaniu socializmu v tejto časti sveta. Stačil mu však niekoľkotýždňový pobyt a zmenil názor“ (Leikert 2020, 16). Výsledkom druhej návštevy, počas ktorej sa zúčastnil procesu s Adolfom Eichmannom, je kniha *Já, Adolf Eichmann*. Poslednýkrát navštívil Izrael v roku 1967. „Bolo to na protest proti politike Československa voči Izraelu, s ktorým boli prerušené diplomatické vzťahy“ (ibid., 20). Svojím odchodom deklaroval nesúhlas s protiizraelským postojom sovietskeho bloku. Počas Pražskej jari sa na krátke obdobie vrátil do Československa, ale po invázii vojsk Varšavskej zmluvy sa opätovne rozhodol pre emigráciu do Izraela, neskôr do Rakúska, kde zotrval až do roku 1990. Po prvej emigrácii bol pozbavený československého občianstva, po druhom odchode počas celého normalizačného obdobia boli jeho diela zakázané, skartované a autor sa ocitol na zozname zakázaných autorov.

Popis na prebale knihy prednormalizačného vydania Mňačkovho románu *Smrť sa volá Engelchen* spája Engelchena (v preklade anjeli) s fašizmom – na záložke sa píše: „*Mňačkova kniha varuje, je nadčasová. Engelchen je fašizmus, smrť sa volá fašizmus, a ten, hoci dobitý, znovu dvíha hlavu.*“ Tieto slová sú reakciou na socialistický antisemitizmus, ale s odstupom rokov od prvého vydania knihy (1959) vyznievajú varovne aj pre súčasné generácie. Román primárne zobrazuje partizánsku tematiku, napriek tomu autor v narácii vytvoril jednu z najtragickejších (ženských) postáv v slovenskej literatúre v postave Židovky Marty. Jej tragédia spočíva v spôsobe záchrany, t. j. špionáže prostredníctvom sexuálnej služby. Hoci sa autor židovskej tematiky dotýka len okrajovo, podarilo sa mu do diela veľmi opatrne (vzhľadom na obdobie vzniku diela) pretaviť idey pretrvávajúcich fašistických ideí v socialistickej spoločnosti najmä vo vzťahu k židovskej minorite. V závere knihy sa zamýšľa nad stratou kolektívnej pamäte národa na vojnu a obec Ploštinu, ktorá bola krátko pred koncom vojny vypálená Nemcami, pretože „*ktože z nás dnes myslí na Ploštinu*

² Pozri: <https://zilina.zoznam.sk/neznami-vandali-znicili-dalsi-zidovsky-cintorin-svoje-k-tomu-povedala-aj-prezidentka/> [31. 08. 2022] a <https://www.aktuality.sk/clanok/750017/vandali-znicili-zidovsky-cintorin-v-namestove/> [31. 08. 2022].

v týchto dramatických a chaotických časoch?“ (Mňačko 2016, 213). Následne píše: „Sme navždy neblahým zväzkom pripútaní k Ploštine a krv nie je voda... Aj keď svet prepáči, odpustí, zabudne. Ploština neprepáči, neodpustí, nezabudne...“ (ibid., 213). Tieto slová možno chápať aj ako metaforu na holokaust. Svet s odstupom rokov na tragédiu masového vyvražďovania postupne zabúda, čoho dôkazom je aj popieranie šoa a návrat k extrémistickým postojom voči menšinám. Tí, ktorých sa však holokaust dotýkal, nezabudnú.

Ako bolo spomenuté vyššie, po roku 1989 mohli autori slobodne vyjadriť svoje názory na témy, ktoré boli počas socializmu tabuizované. Od obdobia 90. rokov začínajú vychádzať diela autorov, ktorí boli počas normalizácie zakázaní. V tomto období sa do literatúry vrátil napríklad už spomínaný Juraj Špitzer a začal vydávať svoje pamäte na holokaust a eseje o postoji slovenskej spoločnosti k židovstvu. Do diel o šoa sa okrem samotnej tragédie židovskej minority počas druhej svetovej vojny dostávajú aj reflexie o nadčasovosti xenofóbie v spoločnosti.

Jedným z prvých autorov, ktorý sa dotkol tejto problematiky, bol Anton Baláž, ktorý už v roku 1992 vydal poviedkový román *Hijó, kone Stalinove!* Hoci v tomto diele autor často až groteskným spôsobom reaguje na roky výstavby socializmu, teda na obdobie, do ktorého sú vsadené aj jeho diela so židovskou tematikou, prvá poviedka *Trhlina* sa okrajovo dotýka povojnového židovstva a vysporiadania sa preživších s osvieňčimskými traumami. Poviedka bola neskôr prepracovaná a stala sa súčasťou diela *Portréty prežitia* (2010). *Trhlina* v sebe zahŕňa niekoľko znakov literárneho smeru naturizmu. Už samotné dedinské prostredie je toho dôkazom. Dej sa totiž odohráva v malej dedinke uprostred hôr, ktorá sa v povojnovom období stáva útočiskom niektorých z hlavných postáv. Ide o prostredie, v ktorom Gregor a Židovka Aranka hľadajú útechu a zmierenie svojho svedomia po udalostiach, ktoré prežili počas vojny. Dôležitou súčasťou deja sa v poviedke stáva aj samotná príroda, ktorú Baláž personifikuje: „Ešte v noci trhlina zostúpi dobovým lesíkom, ktorý obklopuje časť cintorína, presekne bývalý konský pasienok, zahryzne sa do Vlkanova, roztrhne ho ako zdrap papiera a začne sa plaziť k Čertovej skale, za ktorou sa končí nedokončená židovská cesta nikam“ (Baláž 2014, 234). Príroda je však v zmysle prózy naturizmu aj ľudská náтура, súčasť psychického prežívania, vnútorný svet postáv: „Zostane s ním len strach, ktorý sa do neho zabodne ako tupá ihla a na chvíľu ho celého ohromí. Gregor dlho nehybne leží na posteli, pot na ňom schne, začína mu byť zima“ (ibid., 233). Autor v poviedke využíva v opisných častiach básnické výrazové prostriedky a bohatú symboliku. Prenesene treba chápať už samotný názov poviedky – vyjadruje trhlinu, ktorá sa neustále objavuje v slovenskej spoločnosti a stáva sa symbolom cyklickosti dejín, nepoučiteľnosti ľudstva z chýb minulosti. Azda najlepšie to vyjadruje myšlienka v závere knihy: „Svedomie hryzie len spravodlivých, a preto sa budú na svete diať stále rovnaké svinstvá“ (Baláž 2014, 245).

Anton Baláž sa vo svojich beletristických dielach dotkol obidvoch polôh povojnového antisemitizmu – ľudového, ktorého nositeľmi boli radoví občania Československa, a politického, ktorý sa šírila vo sférach politických predstaviteľov štátu. Na základe toho deklaroval pokračujúci antisemitizmus napriek skončeniu platnosti rasových zákonov. Predstaviteľkou ľudového antisemitizmu v románe *Tábor padlých žien* je tanečnica Carmen. Pri nástupe do tábora obdržia prostitútky oblečenie, ktoré počas vojny nosili Židia, dôkazom čoho je prišitá žltá hviezda na blúze. Na to Carmen reaguje: „Dávate nám handry po židoch? Fúj! Ja po špinavých židoch nič nosiť nebudem!“ (Baláž 2017, 20).

Román *Krajina zabudnutia* je detailným vykreslením politického antisemitizmu. V úvodných kapitolách sa napriek tomu venuje postupnému prechodu od šírenia protižidovských nálad medzi ľudovými vrstvami k prejavom xenofóbných antipatií voči Židom zo strany štátnych úradníkov. „Židáci zas vystrkujú hlavy,‘ zaznelo najskôr na ulici, po krčmách a potom to začal cítiť aj v úradoch“ (Baláž 2014, 49). Z uvedeného autorovi vyplýva, že snaha zbaviť sa Židov nebola len záležitosťou fašistickej totality, ale pokračuje aj v novom režime. Dalo by sa teda

vo všeobecnosti povedať, že antisemitizmus nie je záležitosťou politického zriadenia krajiny, ale jednotlivcov, občanov, ktorí v danom štáte žijú. Autor v priebehu deja postupne graduje prejavy xenofóbnych postojov voči Židom. V úvodných kapitolách píše: „*Postupne ich odsúvali medzi nebezpečné, nepriateľské živly, do nového geta, ktoré zatiaľ začali budovať len v ich vedomí*“ (ibid., 49). Vygradovaním týchto prejavov bola razia proti šmelinárom a priekupníkom, obeťou ktorej sa stal aj židovský obchodník s látkami Weissmann. Scénu jeho verejnej potupy sleduje rozhorčený dav ľudí, ktorý Žida častuje nadávkami a náznakom fyzického útoku (ibid., 204). Aj v tomto prípade možno hovoriť o spojení obidvoch variantov antisemitizmu – politický vyburcoval dav k prejavom ľudového antisemitizmu.

Antisemitizmus pretrvávajúci v období povojnovej totality zachytil Milan Richter vo svojich básnických zbierkach *Vo mne zbúraný chrám* a *Storočie, kruté stoočie*. Z dôvodu spájania antisemitizmu so socialistickým zriadením nemohli byť viaceré básne z prvej zo spomenutých zbierok publikované pred rokom 1989. Richterova básnická výpoveď je naplnená skepsou, dezilúziou nad stavom spoločnosti, ktorá stráca kolektívnu pamäť. Verše sú melancholického až depresívneho ladenia. Tieto pocity autora vyjadrené v básňach úzko súvisia práve s holokaustom. Hoci sa Richter narodil až v povojnovom období, viacerí členovia jeho rodiny boli počas vojny prenasledovaní z rasových dôvodov pre svoj židovský pôvod a stali sa obeťami vyhladzovania v táboroch smrti. V tomto smere možno konštatovať, že jeho tvorba nesie v sebe prejavy tzv. transgeneračnej traumy, ktorá sa skúma práve v súvislosti s holokaustom a jeho vplyvom na druhú generáciu preživších.

Richter sa pri úvahách o antisemitizme nezastavuje v období konca druhej svetovej vojny, pretože fašizmus neskončil vyhladzovaním Židov v koncentračných táboroch. Tento negatívny postoj voči totalite sovietskeho typu vyjadril v básni *Stretnutie na nádvorí smrti*:

„*Plazivý holokaust...
neskapal v táboroch, ako voš sa zahniezdil
v kožách špicľov, gardistov v koži komunistov*“ (Richter 2002, 37).

Podobný motív sa nachádza aj v básni *Vo mne zbúraný chrám*, ktorá dala názov celej zbierke:

„*keď pod jeho rakvou chrám sa náhle zrútil
pred mladou tvárou mojej matky,
ktorú Boh nechal samu s tromi deťmi
v tomto holokauste päťdesiatych rokov*“ (ibid., 66).

Tieto verše sú zároveň alúziou na politické procesy v Československu z 50. rokov, v ktorých boli súdení aj politici židovského pôvodu.

Xenofóbne postoje slovenskej spoločnosti voči minoritám explicitne spája s popieraním holokaustu. Verše v básni *Popierač holokaustu požiadal u mňa o azyl* (Oslo 1993) vyznievajú priam sarkasticky voči tým, ktorí spochybňujú mašinériu vyvražďovania Židov v koncentračných táboroch:

„*Áno, mladý muž, viem, dedo Emil a babička Amálie
si to vymysleli, keď nemali v tom Auschwitz
čo robiť, penzistov tam neposielali na roboty,
tak si šli v zime trocha zohriať staré kosti
k žeravým peciam, ktorým študovaní Nemci
vraveli hrdo Krematorien. A tam hneď vedľa stáli*

baraky so sprchami a s práškom proti škodcom
– *Hygiene muss sein*“ (Richter 2019, 110).

O prítomnosti antisemitizmu v československom socialistickom zriadení píše aj Andrea Coddington vo svojom románe *Židovka*. Prvýkrát sa tento motív v jej diele objavuje pri opise udalostí krátko po skončení druhej svetovej vojny, keď sa Židia rozhodovali pre zotrvanie v Československu alebo emigráciu (najmä do Izraela). Pohnútkou k emigrácii boli aj obavy zo znárodňovania, ktoré by Židov – rovnako ako predtým arizácia – pripravilo o majetky (aj vzhľadom na nedôslednú reštitúciu židovských majetkov). Podľa autorky sú komunisti „rovnako zlí, ako boli nacisti! Možno ešte horší...“ (Coddington 2010, 17). Zároveň zachytáva udalosti individuálnych prejavov nenávisti voči Židom, ktoré sa vojnou neskončili: „*Ludia akoby mali právo ukazovať na mňa prstom, posmievať sa mi, vyplaziť jazyk, nadávať a niekedy si aj odplúť*“ (ibid., 23), pretože išlo o „*smradlavú židovku*“ (ibid., 23). V zobrazovaní prejavov antisemitizmu pokračuje aj po roku 1989. Tieto nenávistné prejavy voči Židom exemplifikuje na českej hudobnej skupine Shalom, ktorej hlavný interpret Petr (Muk) sa oblieka „*do čierneho, spieva o Izraeli a chce konvertovať*“ (ibid., 94). Protižidovské nálady sú sprítomnené na jeho koncertoch: „*Po jednom z jeho koncertov skinhedi zapálili dievčatu vlasy, na druhom pustili Petrovi pred pódium plyn*“ (ibid., 194). Autorka tu antisemitizmus poprevratového obdobia spája s nenávisťou voči tým druhým v širšom zmysle. V prípade fanúšikov skupiny Shalom nejde o ich židovský pôvod – nie sú Židmi, len vyznávajú skupinu s príklonom k judaizmu, ktorí nevedia o židovstve nič – pajesy, Dávidove hviezdy a typické židovské klobúky chápu len ako určitý módný trend. Týmto príkladom posúva Coddington antisemitské prejavy nad rámec etnickej alebo konfesijnej príslušnosti – nie sú prenasledovaní len Židia, ale aj tí, ktorí nie sú proti nim. Z toho vyplýva určitá paralela s fašistickými rasovými zákonmi, na základe ktorých boli trestaní aj tí, ktorí so Židmi žili v manželskom alebo mimomanželskom zväzku (nehovoriac o sankciách, ktoré by postihli toho, kto Žida ukrýval). Podľa slovenského židovského kódexu bol človek odsúdený na trojročné väzenie za uzavretie manželstva s osobou židovského pôvodu, pri mimomanželskom styku mu hrozilo väzenie na päť rokov (§ 9 a § 10 nariadenia 198/1941 Sl. z.). Zároveň autorka zobrazením týchto extrémistických protižidovských prejavov z prvých rokov po prevrate demonštruje nástup extrémizmu na začiatku 90. rokov, a teda v súčasnosti možno hovoriť o gradovaní extrémistických prejavov, ktoré majú v slovenskej spoločnosti svoje korene oveľa skôr, resp. ktoré neboli nikdy prerušené (keď berieme do úvahy aj tabuizované protižidovské postoje komunistickej spoločnosti).

NOVÝ ANTISEMITIZMUS

Vybrané knižné diela slovenskej proveniencie poukazujú na fakt pretrvávajúceho, v ostatnej dobe gradujúceho antisemitizmu v slovenskej spoločnosti. V súvislosti s týmto fenoménom v globálnom meradle sa hovorí o tzv. novom antisemitizme (new antisemitism), ktorý naberá na sile. Vynára sa však otázka, či súčasné xenofóbne prejavy možno nazvať novým antisemitizmom, alebo ide o antisemitizmus pokračujúci, ktorý sa zo spoločnosti nikdy nevytratil, ale v podmienkach liberálnej demokratickej spoločnosti so slobodou prejavu a vyjadrenia vlastného názoru má priestor na rozvoj a otvorené prejavy. Brian Klug vo svojej štúdii *The Myth of the New Anti-Semitism* píše: „Tvrdenie, ktoré kritizujem, nie je to, že došlo k novému prepuknutiu ‚starého‘ antisemitizmu, ale že došlo k prepuknutiu antisemitizmu nového druhu“ (Klug 2004, preklad M. A.).³ V prostredí slovenskej spoločnosti, v ktorej xenofóbne postoje pretrvávali aj počas totality sovietskeho

³ “The claim that I am criticizing is not that there is a new outbreak of ‘old’ antisemitism but that there is an outbreak of antisemitism of a new kind.”

typu, resp. majú svoje pokračovanie aj v súčasnosti, možno v súlade s Klugovým tvrdením hovoriť o gradovaní starého antisemitizmu, nie o vytvorení a šírení nového druhu antipatií voči židovstvu, resp. inakosti ako takej.

SUMMARY

In Slovak literature of the post-war period with the theme of the Shoah, one of the most frequently recurring motifs is the timelessness of antisemitism. According to several authors, whether of Jewish or non-Jewish origin, xenophobic attitudes towards Jews did not disappear with the expiry of the racial laws, but continued in the period of the first post-war years, in the period of building socialism, but also after the coup in 1989, respectively. they persist up to this day. When translating these ideas of persistent antisemitism into literature the year of publication of the work was decisive. During the period of socialism, the topic of Judaism was tabooed in literature, or it could only be processed based on allowed writing methods. Despite this, the authors managed to capture the timelessness of antisemitism in the secondary meaning of the text. In connection with racial intolerance towards Jews on a global scale, there is talk of the so-called new antisemitism, while in the Slovak environment it is more about the revival of old antisemitism, not the creation of a new kind of it.

Štúdia je výstupom z projektu VEGA 1/0143/21 s názvom *Antisemitické etnické stereotypy v médiách a literatúre krajín V4*.

LITERATÚRA

- Bachnár, Alexander. 2021. *Mojich 100 rokov*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania.
- Baláž, Anton. 2014. *Portréty prežitia*. Bratislava: MilaniumM.
- Baláž, Anton. 2017. *Tábor padlých žien*. Bratislava: Marenčin PT.
- Coddington, Andrea. 2010. *Židovka*. Bratislava: Ikar.
- Debnár, Ján. 2019. *Vandali zničili židovský cintorín v Námestove*. <https://www.aktuality.sk/clanok/750017/vandali-znicili-zidovsky-cintorin-v-namestove/> [31. 08. 2022].
- Galambošová, Claudia. 2020. K súčasnej prekladovej memoárovej literatúre v slovenskom recepčnom prostredí. In: *Stredoeurópske pohľady* 2/1, 39 – 46.
- Handbook of Polish, Czech, and Slovak Holocaust Fiction: works and contexts*. 2021. Berlin: Walter de Gruyter GmbH.
- Klug, Brian. 2004. *The Myth of the New Anti-Semitism*. https://www.academia.edu/740244/The_myth_of_the_new_anti_Semitism?from=cover_page [31. 08. 2022].
- Leikert, Jozef. 2020. Zlomové okamihy Ladislava Mňačka v súvislosti s Izraelom. In: *Stredoeurópske pohľady* 2/1, 15 – 26.
- Mňačko, Ladislav. 2016. *Smrť sa volá Engelchen*. Bratislava: Európa.
- Neznámi vandali zničili ďalší židovský cintorín. Svoje k tomu povedala aj prezidentka*. <https://zilina.zoznam.sk/neznam-vandali-znicili-dalsi-zidovsky-cintorin-svoje-k-tomu-povedala-aj-prezidentka/> [31. 08. 2022].
- Richter, Milan. 2002. *Vo mne zbúraný chrám*. Dunajská Lužná: Milanium.
- Richter, Milan. 2019. *Storočie, kruté stoočie. Príbehy zo súkromných dejín 20. storočia*. Bratislava: Ikar.
- Schwalbová, Manca. 2011. *Vyhasnuté oči*. Bratislava: Marenčin PT.
- Špitzer, Juraj. 1996. *Svitá, až keď je celkom tma*. Bratislava: Kalligram.

- Timko, Štefan. 2021. Perzekúcia židovského obyvateľstva a holokaust v povojnovej slovenskej kinematografii. In: *Slovenské divadlo* 69/2, 128 – 143.
- Volanská, Hela. 2009. *Ako na cudzej svadbe*. Bratislava: Marenčin PT.
- Vrba, Rudolf – Bestic, Alan. 2015. *Nemôžem odpustiť. Utiel som z Osvienčimu*. Bratislava: Citadella.
- Zákon č. 198/1941. Nariadenie zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov.* https://www.upn.gov.sk/data/pdf/vlada_198-1941.pdf [27. 02. 2021].

KONTAKT

PhDr. Monika Adamická, PhD.
Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr
Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre
Dražovská 4
949 01 Nitra
Slovenská republika
madamicka@ukf.sk